

τάξη τοῦ κόσμου μαζί. Ἔχομε λοιπὸν καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸν Ἡράκλειτο, δύο ἔννοιες· τὴν ἔννοια τῆς ἀντιθέσεως, τῆς ἀντινομίας, καὶ τὴν ἔννοια τῆς συνθέσεως, τῆς συναίρέσεως τῶν ἀντιθέτων. Ἔτσι ἐξηγοῦνται καὶ οἱ διπλοῖ. χαρακτηρισμοί, ποὺ δίδουν οἱ Πυθαγόρειοι στοὺς ἀριθμούς. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τονίζουν ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος καὶ ὁ κόσμος τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἀχώριστος, ἐνιαῖος, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος προσθέτουν ὅτι ὁ ἀριθμὸς, ὡς μορφή νοητῆ, εἶναι χωριστὸς ἀπὸ τὴν ὕλη, ἡ ἀρχὴ εἶναι χωρισμένη ἀπὸ τὰ ἀρχόμενα, γιατί αὐτὴ ἔχει μιὰ εἰδικὴ σημασία, ἓνα εἰδικὸ νόημα, ποὺ δὲν τὸ ἔχουν τὰ αἰσθητά. Οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ Μαθηματικά μποροῦν καὶ πρέπει νὰ νοηθοῦν, ὅπως εἶπε ἀργότερα ὁ Σιμπλίσιος, χωριστὰ ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ὄντα, «χωρὶς ὑφιστάμενα», ἀλλὰ ὄχι ὀλωσδιόλου ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ αἰσθητά. Πρέπει νὰ νοηθοῦν χωριστὰ μέσα στὰ αἰσθητά.

Οἱ δύο αὐτὲς κατευθύνσεις τοῦ σκέπτεσθαι ἐνώνονται μέσα στὸν Φιλόλαο. Ὅ,τι συνδέει κατὰ τὸν Φιλόλαο τὸ εἶναι τῶν ὄντων μὲ τὸ εἶναι τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἡ ἀλήθεια, δηλαδή ἡ ἀντικειμενικὴ γνώση. Οἱ ἀριθμοὶ δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια περὶ τῶν ὄντων. Ὁ Φιλόλαος λέγει· «πράγματι ὅλα, ὅσα μπορούμε νὰ γνωρίσωμε ἔχουν μέσα τους ἓνα ἀριθμὸ, γιατί χωρὶς αὐτὸν δὲν μπορούμε νὰ διανοηθοῦμε τίποτε ἢ νὰ τὸ γνωρίσωμε, γιατί ἡ φύση τῶν ἀριθμῶν χαρίζει γνώση, ὁδηγεῖ καὶ διδάσκει τὸν καθένα γιὰ κάθε πρᾶγμα, ποὺ τοῦ εἶναι ἀμφίβολο ἢ ἀγνωστο. Γιατί τίποτε ἀπὸ τὰ πρᾶγματα δὲν θὰ ἦταν σὲ κανένα φανερό, οὔτε σὲ σχέση πρὸς τὸν ἑαυτό του οὔτε σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα, ἂν δὲν ὑπῆρχε ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ οὐσία του.» Ἔτσι ὁμοίως ὁ ἀριθμὸς συναρμόζει ὅλα τὰ πρᾶγματα μὲ τὴν αἴσθηση μέσα στὴν ψυχὴ καὶ τὰ κάνει μ' αὐτὸ γνωστὰ καὶ ἀνάλογα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο πρὸς τὴ φύση τοῦ γνώμονος, δηλαδή τοῦ ἀριθμοῦ, γιατί ὁ ἀριθμὸς τοὺς δίνει σωματικότητα καὶ χωρίζει τίς σχέσεις τῶν πεπερασμένων καὶ τῶν ἀπείρων πραγμάτων γιὰ τὸ καθένα χωριστὰ).

7. ΟΙ ΕΛΕΑΤΑΙ

α) Ὁ Ξενοφάνης

Ὁ Ξενοφάνης γεννήθηκε στὸν Κολοφῶνα τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὰ 570 π.Χ. Μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς πατρίδας του ἀπὸ τοὺς

Πέρσας τὸ 546 ἀναγκάστηκε νὰ φύγη ἀπὸ τὴ γενέτειρά του καὶ νὰ γυρίζη ὡς ραψωδὸς ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ὥσπου κατέληξε στὴν Ἑλέα τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθηκε. Ἐδῶ ὁ Ξενοφάνης ἰδρυσε τὴν πρώτη πραγματικὴ σχολὴ τῆς φιλοσοφίας, τὴν Ἑλεατικὴ. Εἶναι βέβαιον ὅτι, ὅταν ἀκόμα ἦταν στὴν Ἰωνία, ἐγνώρισε τὴν Ἰωνικὴ φιλοσοφία. Γνωστὸς στοὺς συγχρόνους του ἔγινε μὲ τὰ ποιήματά του, τὰ ὁποῖα ἀπήγγειλε μόνος του. Τὶς φιλοσοφικὲς του ἀντιλήψεις συγκέντρωσε σὲ ἓνα μεγάλο φιλοσοφικὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν μεταγενέστερη παράδοση, εἶχε τὸν τίτλο «Περὶ φύσεως». Ὁ Ξενοφάνης πέθανε κατὰ τὰ 480 π.Χ.

Ἄν ἀφήσωμε τὸν Ἡράκλειτο καὶ τοὺς Πυθαγορείους καὶ προχωρήσωμε στὴ διδασκαλία τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ἑλεατικῆς σχολῆς, τοῦ Ξενοφάνη, φαίνεται ὅτι βγαίνομε ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀφήνομε κατὰ μέρος τὴ θεωρητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ μορφή, πού ἔλαβε ὡς τώρα ὁ Λόγος. Ὁ Ξενοφάνης δὲν εἶναι οὔτε θεωρητικὸς, οὔτε ἐμπειρικὸς ἐρευνητής. Οἱ ιδέες του γιὰ τὸ ὄν ἀνήκουν καὶ κατὰ τὴ μορφή τους καὶ κατὰ τὸ νόημά τους σὲ μιὰ ἄλλη σφαῖρα. Δεκαετηρίδες ὀλόκληρες ἀπὸ τότε πού ἄφησε τὴν πατρίδα του, τὸν Κολοφῶνα τῆς Ἰωνίας, ὁ Ξενοφάνης ἐγύριζε ὡς ποιητής, ὡς ραψωδὸς, ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ ἐτραγουδοῦσε τὰ διδακτικὰ του τραγούδια. Κατὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἐγκατεστάθηκε στὴν Ἑλέα, πόλη τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ ἔλαβε τὸ ὄνομά της ὅλη ἡ σχολὴ καὶ εἰπώθηκε Ἑλεατικὴ. Ὁ Ξενοφάνης λέγει «ἔξῃντα ἑπτὰ χρόνια εἶναι πιά πού ρίχνω τὸν πόνον μου δῶθε κεῖθε ἐπάνω στὴ γῆ τῆς Ἑλλάδος· τότε ὅμως ἦταν εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή μου, ἂν βέβαια ἐγὼ μπορῶ νὰ μιλάω γι' αὐτὰ σύμφωνα μὲ τὴν ἀλήθεια». Ὡστε ἦταν εἴκοσι χρονῶν ὅταν ἄφησε τὴν πατρίδα του καὶ ἄρχισε ὡς ραψωδὸς νὰ γυρίζη ἀπὸ τόπο σὲ τόπο. Δὲν ἔχομε κανένα ἀπολύτως τεκμήριο, πού νὰ μᾶς πείθῃ, ὅτι ὁ Ξενοφάνης, καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἑλέα ἄφησε τὸ ἔργο τοῦ ραψωδοῦ καὶ ἀφωσιώθηκε στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη.

Ὁ Ξενοφάνης δοκίμασε ὅλα τὰ εἶδη τοῦ ποιητικοῦ λόγου, τὸ ἔπος, τὴν ἐλεγεία, τὴν σάτυρα. Ἀπὸ τὸν Θεόφραστο χαρακτηρίζεται ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀναξίμανδρου. Καὶ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα πού διεσώθηκαν φαίνεται ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἐγνώρισε τὶς ιδέες τῶν πρώτων Ἰόνων φιλοσόφων. Οἱ δικές του ὁμως ἐξηγήσεις ὠρισμένων

φυσικῶν φαινομένων δείχνουν ὄχι μόνον ὅτι δὲν εἶχε καμμιά ἐπιστημονική πρωτοτυπία, ἀλλὰ ὅτι ἦταν καὶ κάπως καθυστερημένος ἀπέναντι στὴν πρώτη Ἰωνική φιλοσοφία. Τὸ καινούργιο καὶ ἰδιότυπο τῆς προσωπικῆς του συμβολῆς ἀνήκει σὲ ἄλλη σφαῖρα τῆς ζωῆς, τὴ θρησκευτική. Τὸ ἐρώτημα, ποὺ ἔθεσαν οἱ πρῶτοι Ἰωνες φιλόσοφοι, περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν φυσικῶν ὄντων, ὁ Ξενοφάνης τὸ μεταφέρει τώρα στὴ σφαῖρα τῶν μυθικῶν θεῶν. "Ὅπως εἶδαμε πρὶν ἢ Ἰωνική φιλοσοφία ἔθεσε τὸ αἶτημα μιᾶς ἐνιαίας ἀρχῆς πέρα ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν φαινομένων καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴν ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ὄντα. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ, ὅπως ἐπίσης εἶδαμε, ἐννοεῖται ἀπὸ τοὺς Ἰωνες φιλοσόφους ὄχι μόνον ὡς ἐμψυχη, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀγέννητη καὶ ἀφθαρτη. Τα κατηγορήματα αὐτά, ἐμψυχον, ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον, εἶναι ὁμοῦς κατηγορήματα ποὺ ἐγγίζουν καὶ περιγράφουν τὴν ἐννοια τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος, ὅπως μᾶς παραδίδει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐχαρακτήρισε τὸ ἀπειρον ὡς θεῖον καὶ ἀπέναντί του ἔθεσε τὴν ἀπέραντη ποικιλία τῶν εἰδικῶν κόσμων καὶ ὄντων καὶ ἐχαρακτήρισε τοὺς κόσμους τούτους ὡς θεοὺς γιγνομένους, ἀντίθετα πρὸς τὸν ἀγέννητον Θεόν, ποὺ εἶναι τὸ ἀπειρον. "Ὡστε ἤδη κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον ὑπάρχει μέσα στὴ φύση ἢ ἀντίθεση τοῦ ἐνὸς θείου καὶ τῶν ἀπείρων δημιουργημένων κόσμων, οἱ ὅποιοι ὀνομάζονται ἐπίσης «ἀπείροι θεοί».

Τὴ σκέψη αὐτὴν τοῦ Ἀναξίμανδρου, δηλαδὴ τὸν χωρισμὸ τοῦ ἐνὸς θείου, τὸ ὅποῖον εἶναι ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον, ἀπὸ τὰ πολλὰ θεῖα, τὰ ὅποια εἶναι γεννητὰ καὶ φθαρτὰ, τὴν μεταφέρει ὁ Ξενοφάνης ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς φύσεως στὴ σφαῖρα τῆς θρησκείας. "Ὅπως ἡ φιλοσοφία τῶν Ἰώνων αἶρει τὴν ἄμεση καὶ δεδομένη εἰκόνα τοῦ κόσμου καὶ προχωρεῖ μὲ μιᾶ ἐνιαία ἀρχή, μὲ τὴ τὴν ὁποῖαν ἐξηγεῖ τὰ πολλά, ἔτσι καὶ ὁ θρησκευτικὸς στοχασμὸς τοῦ Ξενοφάνη αἶρει τὴν ἄμεση καὶ ἀπλοϊκὴ θρησκευτικὴ εἰκόνα τῆς ἀρχαίας ζωῆς μὲ τοὺς πολλοὺς τῆς θεοὺς καὶ προχωρεῖ στὴ σύλληψη τοῦ ἐνὸς Θεοῦ. Ὁ νοῦς τοῦ Ξενοφάνη δὲν στρέφεται πρὸς τὴ φύση, ἀλλὰ πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, πρὸς τὸν παικιλώνυμο καὶ πολύμορφο κόσμον τῆς πολυθείας. Ἐδῶ μέσα ἀρχίζει νὰ βλαστάνῃ τὰ τραγοῦδι τοῦ Ξενοφάνη. Δὲν εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς φύσεως ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς θρησκευ-

τικῆς ζωῆς. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ νοιώσῃ κανεὶς ὅτι τὸ ἓνα καὶ ἀγέννητο θεῖον ἔχει ἀπέναντί του μιὰ πλειάδα θεῶν; Πῶς εἶναι δυνατόν μιὰ τέτοια πλειάδα θεῶν νὰ προκύπτῃ ἀπὸ μιὰ πρώτη ἀρχή; Μήπως οἱ πολλοὶ θεοὶ ἀναιροῦν αὐτὴν τὴν πρώτη ἀρχή; Πῶς εἶναι δυνατόν τὸ εἶναι τῆς μιᾶς καὶ θείας πρώτης ἀρχῆς νὰ κομματιάζεται σὲ πολλές θεϊκὲς δυνάμεις; Τοῦτο εἶναι τώρα τὸ πρόβλημα ποὺ θέτει ὁ Ξενοφάνης. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἔννοια τοῦ θείου, ἐφ' ὅσον τὴν νοήσωμε κατὰ τρόπον ἀπόλυτο, ἀποκλείει καὶ τὴν πολλαπλότητα τῶν θεῶν καὶ τὴν ἀλλαγὴ γενικῶς.

Ἡ καθαρὴ ἔννοια τοῦ θεοῦ καταργεῖ τὴν ἔννοια τῶν πολλῶν θεῶν. Μὲ ἐπιχειρήματα ἠθικὰ καὶ διαλεκτικὰ ὁ Ξενοφάνης χτυπάει τὴν πολυθεΐα καὶ κατ' οὐσίαν διαλύει τὸν κόσμον τῶν ὁμηρικῶν θεῶν. Ἀλλὰ ἄς τὸν ἀφήσωμε νὰ μιλήσῃ ὁ ἴδιος: «Ὅλα τὰ ἀπέδωκαν στοὺς θεοὺς ὁ Ὀμηρὸς καὶ ὁ Ἡσίοδος, ὅσα εἶναι καὶ στοὺς ἴδιους τοὺς ἀνθρώπους αἰσχος καὶ ντροπὴ, κλεψιᾶς καὶ μοιχεῖες καὶ ἀπάτες συναμεταξύ τους». Ἀλλ' ὁ Ξενοφάνης δὲν δέχεται οὔτε τὴν ἔννοια τῆς ἱεραρχίας μέσθ' ἐπὶ τὸν κόσμον τοῦ θείου, δηλαδὴ δὲν δέχεται μέσθ' ἐκεῖ ἀνώτερη καὶ κατώτερη ἐξουσία. Τοῦτο θὰ ἦταν ὕβρις καὶ βλασφημία, γιατί τὸ θεῖον ὑπάρχει μόνον ὡς ἀπόλυτη αὐτάρκεια καὶ δὲν μερίζεται οὔτε ὑποδιχειρεῖται ἔτσι ποὺ νὰ ἐξαρτᾶται ἱεραρχικῶς τὸ ἓνα μέρος τοῦ ἀπὸ τὸ ἄλλο· ἀποφαίνεται δὲ καὶ περὶ θεῶν ὡς οὐδεμιᾶς ἡγεμονίας ἐν αὐτοῖς οὔσης. (Ὁ γὰρ ὅσιον δεσπύζεσθαι τινὰ τῶν θεῶν, ἐπιδεισῆσαι τε μηδενὸς αὐτῶν μηδένα μηδὲ ὅλως). Ἡ ἔννοια τῆς ἱεραρχίας εἶναι ἔννοια ἀνθρώπινη καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῇ στὴ σφαιρὰ τοῦ θείου· ἔτσι ξεσκεπάζεται τώρα ἀπὸ τὸν Ξενοφάνη ἡ πολυθεΐα ὡς ἀνθρωπομορφισμός. Ἡ πολυθεΐα γεννιέται ὄχι ἀπὸ τὴν νόηση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν φαντασία, ἡ ὁποία ζητάει νὰ συλλάβῃ τὴν θεότητα, τὴν μίαν καὶ ἀγέννητην, μὲ ποικιλώνυμες καὶ φθαρτὲς εἰκόνες, ποὺ εἶναι δημιουργήματά της. Ὅλες οἱ εἰκόνες αὐτὲς τῶν πολλῶν θεῶν ἔχουν τὴν σφραγιδα τῆς προσωπικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. «Οἱ Αἰθίοπες ζωγραφίζουσι τοὺς θεοὺς τῶν μαύρους καὶ μὲ πλατεῖα μύτη, οἱ Ἑρᾶκες μὲ γαλανὰ μάτια καὶ μὲ κόκκινα μαλλιά. Καὶ ἂν τὰ βόδια, τὰ λιοντάρια ἢ τὰ ἄλογα εἶχαν χέρια καὶ μπορούσαν νὰ ζωγραφίζουσι, τότε τὰ ἄλογα θὰ ζωγράφιζαν τὶς εἰκόνες τῶν θεῶν τοὺς ὁμοίους μὲ ἄλογα καὶ τὰ βόδια ὁμοίους μὲ βόδια».

Ἡ ἐνότης τοῦ θεοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ νοηθῇ μόνον ὅταν ἀποκλείσωμε ἀπ' αὐτὸ κάθε αἰσθητὴ, συγκεκριμένη καὶ ἀπτὴ μορφή. Πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ κάθε παράσταση, ἡ ὁποία ἐρχεται ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ γίνεσθαι, γιατί καὶ τὸ γίνεσθαι καταστρέφει τὴν ἰδέα τοῦ θεοῦ. "Ὅποιος πιστεύει πῶς οἱ θεοὶ γεννήθηκαν, αὐτὸς τοὺς ὑβρίζει, ὅπως καὶ ἐκεῖνος πού λέει πῶς οἱ θεοὶ πεθαίνουν. Ἡ ἐννοία λοιπὸν τοῦ εἶναι, ἡ κεντρικὴ ἐννοία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἕως τώρα, μεταφέρεται ἀπὸ τὸν Ξενοφάνη καὶ ἐφαρμόζεται στὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ. "Ὅπως οἱ Ἰωνεὶ φιλόσοφοι, πού ἀνακάλυψαν τὴν ἐννοία τοῦ εἶναι, συλλαμβάνουν μ' αὐτὴν τὴν οὐσία τῆς φύσεως, ἔτσι καὶ ὁ Ξενοφάνης συλλαμβάνει μ' αὐτὴν τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. "Ὅπως ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν αἱ πρῶτοι φυσιολόγοι, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔτσι καὶ ὁ Ξενοφάνης ὑπῆρξε ὁ πρῶτος θεολόγος, δηλαδὴ ὁ πρῶτος φιλόσοφος τῆς θρησκείας. Μεγάλῃ σημασίᾳ ἔχει καὶ ἐδῶ ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι δὲν συσχετίζεται ἀμεσα μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ὅτι τὰ δύο αὐτὰ προβλήματα συσχετίζονται μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ Λόγου. Ὁ λόγος μπαίνει μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔτσι αὐτὸς τὰ ἐνώνει καὶ αὐτὸς τὰ χωρίζει. Ὁ λόγος εἶναι ἡ δύναμις πού κυριαρχεῖ καὶ ἐξουσιάζει τὴ φύση, ὁ λόγος εἶναι ἐκεῖνος πού μᾶς πάει ὡς τὸ σημεῖο, ἔπου ἀρχίζει τὸ θεῖον.

8) Ὁ Παρμενίδης

Ὁ Παρμενίδης γεννήθηκε τὸ 515 π.Χ. στὴν Ἐλέα ἀπὸ ἐγγενετικῆς οἰκογένειας. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ξενοφάνους καὶ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος συνεπλήρωσε, ἀνέδειξε καὶ ἐδόξασε τὴν Ἐλεατικὴν φιλοσοφία. Ἐγράψε καὶ αὐτὸς ἕνα φιλοσοφικὸ ποίημα μὲ τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως», ὅπου ἀναπτύσσει τὴν φιλοσοφικὴν του διδασκαλίαν. Ἀποσπάσματα μόνον διασώθηκαν ἀπ' αὐτό. Δὲν γνωρίζομε πότε πέθανε.

Ὁ δρόμος πού ἀνοίγει περαιτέρω τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὸν πανθεισμό, δηλαδὴ πρὸς τὴν ταυτότητα Θεοῦ καὶ φύσεως, ἀλλὰ ὁ δρόμος πρὸς τὸν παν-λογισμό, πού πρωτοπαρουσιάζεται στὸν Παρμενίδην. Ὁ Παρμενίδης μὲ τὴν σκέψιν του δὲν εἶναι ριζωμένος οὔτε μέσα στὴ φύση οὔτε μέσα στὴν ἐννοία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνον μέσα στὴν ἐννοία τῆς ἀλήθειας. Αὐτὴ ἡ ἐννοία δίδει μέσα στὸ σύστημα τοῦ Παρμενίδου τὸν κεντρικὸν του χαρα-

κτῆρα. "Όταν ὁ Πλάτων ἀργότερα ἔθεσε τὸ ἐρώτημα «τί ἐστὶν ἐπιστήμη ;», τί εἶναι γνώση, καὶ τὸ ἐχαρακτήρισε ὡς τὸ θεμέλιο ὅλης τῆς φιλοσοφίας, ἀναφέρθηκε ρητῶς στὸν Παρμενίδη καὶ τὸν ἐθεώρησε ὡς τὸν μόνον ὁμόφρονά του. Ὁ Παρμενίδης θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς ἰσχυρὸς καὶ σεβαστὸς νοῦς, ὡς πνεῦμα μὲ σπάνια καὶ εὐγενικὴ βαθύτητα. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι αὐτὸς ἀνακάλυψε τὸν κόσμον τῆς νοήσεως, ὁ ὁποῖος εἶναι πέρα ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φθαρτῶν παραστάσεων καὶ τῆς φθαρτῆς ἀτομικῆς γνώμης τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀλήθεια πηγάζει μόνον ἀπὸ τὴν καθαρὴ νόηση. Γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι στὸ φιλοσοφικὸ ποίημα τοῦ Παρμενίδη, «Περὶ φύσεως», εἶναι ἡ θεὰ τῆς ἀλήθειας ἐκείνη ποὺ τοῦ ἐξαγγέλει τὴν καινούργια ἔννοια τοῦ εἶναι, τοῦ ἐνὸς καὶ αἰωνίου εἶναι. Τὸ ἐν, ὅπου συγκεντρώνεται ὅλη ἡ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδη, εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἀλήθειας. "Ἐνα ὑπάρχει μονάχα, τὸ εἶναι πρέπει νὰ εἶναι μόνον ἓνα, γιὰ τοῦτο μιὰ εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια. Οὔτε τὸ εἶναι, οὔτε ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ εἶναι, δηλαδή ἡ νόηση, εἶναι δυνατόν νὰ εὑρεθοῦν μέσα στὰ πολλά, στὰ αἰσθητά. Δὲν ἀξίζει τώρα πιά νὰ ἐνδιαφέρεται κανεὶς γιὰ τὰ πολλά, γιὰ τὰ αἰσθητά καὶ νὰ θέλῃ νὰ μάθῃ τί εἶναι αὐτὰ τὰ πολλά καὶ πόσα εἶναι. Τώρα ἀξίζει μόνο νὰ ρωτήσῃ κανεὶς ἂν ὑπάρχουν αὐτὰ τὰ πολλά, ἂν πράγματι μποροῦμε νὰ δώσωμε σ' αὐτὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ εἶναι. Τώρα ἡ νόηση πρόκειται νὰ κρίνῃ, νὰ χωρίσῃ τί ὑπάρχει καὶ τί δὲν ὑπάρχει, ἔχει νὰ διαλέξῃ τώρα ἡ νόηση μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι.

"Όλο τὸ φιλοσοφικὸ ποίημα τοῦ Παρμενίδη πηγάζει ἀπ' αὐτὸ τὸ λογικὸ πάθος, δηλαδή ἀπὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι τώρα πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ λογικὴ κρίση, ἡ ὁποία νὰ χωρίσῃ τὸ ὄν ἀπὸ τὰ μὴ ὄντα, τὸ ἓνα καὶ αἰώνιο ἀπὸ τὰ πολλά καὶ φθαρτά. Ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς φθάνει ἐδῶ σὲ μιὰ καινούργια βαθμίδα αὐτοπροσδιορισμοῦ, γιὰτὶ ὅπου κανεὶς κρίνει, ὅπου ἀποφασίζει, ἐκεῖ αὐτοπροσδιορίζεται. Καὶ ἐξακολουθεῖ βέβαια ἀκόμα ὁ νοῦς νὰ στρέφεται πρὸς τὸ εἶναι, πρὸς τὸ ἀντικείμενο· ὁμως μὲ τὸν ὄρισμὸ τοῦ εἶναι γίνεται ἐδῶ καὶ ὁ ὄρισμὸς τοῦ νοεῖν. "Όταν νοῶ καὶ ὀρίζω μὲ τὸν νοῦ μου ἐκεῖνο ποὺ εἶναι, τότε ὀρίζω μαζὶ μ' αὐτὸ καὶ τὴ νόησή μου, τότε ἡ νόησή μου εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νοητό, μὲ τὸ εἶναι. «Τὸ γὰρ αὐτὸ ἐστὶ νοεῖν τε καὶ εἶναι». Καὶ τὸ φιλοσοφικὸ ποίημα τοῦ Παρμενίδη

ἔχει τὸν τίτλο, «Περὶ φύσεως», ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς φύσεως εἶναι ἐδῶ τὸ στήριγμα γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας. Οἱ διακρίσεις ποὺ κάνει ὁ Παρμενίδης δὲν χωρίζουν τὸ φυσικὸ εἶναι σὲ εἶδη καὶ γένη, ἀλλὰ ἐπισημαίνουν καὶ τοὺς δύο ἀντιθέτους δρόμους τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας, χωρίζουν τὸν ἀληθινὸ ἀπὸ τὸν ἐσφαλμένον δρόμον τῆς ἔρευνας. Ὁ Παρμενίδης εἶναι ὁ πρῶτος μεθοδικὸς νοῦς τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ ἄς ἀκούσωμε τὸν ἴδιον ἢ μᾶλλον τὴ θεά, ἢ ὅποια τοῦ ἐξαγγέλλει τὴν ἀλήθεια:

«Ἐλα, ἐγὼ θὰ εἰπῶ καὶ σὺ νὰ δεχθῆς μέσα·στ' αὐτιά σου τὸν λόγον· τοιοῦς δρόμους μονάχα τῆς ἔρευνας μπορεῖς νὰ νοιώσης. Ὁ ἓνας δρόμος λέγει ὅτι τὸ εἶναι ὑπάρχει καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν ὑπάρχη. Αὐτὸς εἶναι ὁ δρόμος τῆς πειθοῦς, γιὰτὶ ἀκολουθεῖ τὴν ἀλήθεια. Ὁ ἄλλος δρόμος λέγει ὅτι δὲν εἶναι καὶ ὅτι αὐτό, τὸ μὴ εἶναι, εἶναι ἀναγκαῖον. Αὐτὸς ὁ δρόμος λέγω πῶς εἶναι ὀλωσδιόλου ἀπρόσιτος, γιὰτὶ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ὑπάρχει δὲν μπορεῖς οὔτε νὰ τὸ γνωρίσης οὔτε νὰ τὸ ἐκφράσης. Κράτα λοιπὸν μακρὰ τὸ νοῦ σου ἀπὸ αὐτὸν τὸν δρόμον τῆς ἔρευνας καὶ μὴν ἀφήσης τὸν ἑαυτὸ σου νὰ ἐξαναγκασθῇ ἀπὸ τὴ χιλιοπατημένη συνήθεια πρὸς αὐτὸν τὸν δρόμον, ὅποτε θ' ἀφήσης νὰ σὲ κυβερνήσῃ τὸ ἀπλανὲς βλέμμα σου ἢ ἡ ἀκοὴ μὲ τὸ βουητό τῆς καὶ ἡ γλῶσσα. "Ὅχι μ' αὐτά, ἀλλὰ μὲ τὸ λογικόν σου κρῖνε γιὰ τὸν ἔλεγχον ποῦ σοῦ λέω. Τότε σοῦ μένει μονάχα ἀκόμη τὸ θάρρος πρὸς τὸν ἄλλον δρόμον».

Μὲ αὐτὰ τὰ δυνατὰ λόγια ἀλλάζει καμπὴ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἀπὸ τὸν δρόμον τῆς φυσικῆς καὶ τῆς θεολογίας μπαίνει στὸν δρόμον τῆς λογικῆς, τοῦ καθαροῦ λόγου. Ὁ Παρμενίδης δὲν εἶναι οὔτε φιλόσοφος τῆς φύσεως, ὅπως οἱ Ἴωνες, οὔτε φιλόσοφος τῆς θρησκείας, ὅπως ὁ Ξενοφάνης. Ἡ φιλοσοφία ἀνακαλύπτει τῶρα τὸν δρόμον τῆς καθαρᾶς λογικῆς. Δὲν χωρίζονται βέβαια ἀκόμη οἱ δρόμοι τῆς ὄντολογίας καὶ τῆς λογικῆς, ἀφοῦ τὸ εἶναι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ χωρὶς τὸ νοεῖν, ἀλλὰ ἡ ὄντολογία δὲν εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὴν φιλοσοφία τῆς φύσεως. Ἡ ἀλήθεια εἶναι μία, ἄρα καὶ ἡ οὐσία, δηλαδὴ τὸ εἶναι πρέπει νὰ εἶναι ἓνα, νὰ ἔχῃ ἀπόλυτη ἐνότητα. Καὶ ὅπως ἡ ἀλήθεια δὲν ὑπόκειται στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου καὶ δὲν κατακερματίζεται στίς ἀπειρες γνώμες τῶν πολλῶν, ἔτσι καὶ τὸ εἶναι δὲν ἀλλάζει καὶ δὲν μοιράζεται σὲ πολλά. Ὅπως ἡ ἀλήθεια δὲν ἐπιδέχεται αὐξηση ἢ μείωση, ἔτσι καὶ τὸ εἶναι δὲν δέχεται αὐ-

τούς τούς προσδιορισμούς, οί όποιοι προέρχονται από τόν αίσθητό κόσμο. 'Ο Παρμενίδης λέγει : «συνεπώς υπάρχει εΐδηση μόνον για τόν ένα δρόμο, για τόν ότι δηλαδή τόν είναι υπάρχει. Τόν είναι, επειδή είναι άγέννητο, είναι και άφθαρτο, είναι όλόκληρο, είναι μονογενές, είναι άκλόνητο και χωρίς τέλος. Δέν ήταν ποτέ και δέν θα είναι, γιατί είναι μονάχα τώρα μαζί ως έλο, ως ένα και ως συνεχές. Γιατί, λέγει ό Παρμενίδης, ποιά άρχή θα βρής γι' αυτό τόν είναι ; Πώς και από ποϋ να αύξηθῆ ; Ούτε από τόν είναι μπορεί να γεννήθηκε, γιατί τότε θα ήταν πριν άπ' αυτό ένα άλλο είναι, ούτε θα σε αφήσω να είπῆς ότι έγινε από τόν μή όν, ούτε να τόν σκεφθῆς. Γιατί ούτε μπορεί να είπωθῆ ούτε να νοηθῆ τόν ότι δέν είναι. Και ποιά ανάγκη θα τόν ώθοϋσε να άρχίση από τόν μηδέν και να μεγαλώνῃ. Γι' αυτό λοιπόν πρέπει ἡ ύπωσδήποτε να ύπάρχη ἡ ύπωσδήποτε να μήν ύπάρχη. Και ύπάρχει πάντα μέσα στον έαυτό του και στην ταυτότητά του και μένει παντοϋ σταθερό, γιατί ἡ δυνατή ανάγκη τόν κρατάει στα δεσμά του πέ-ρατος, πού τόν περιβάλλει γύρω του».

Τῆ θεωρία του Παρμενίδη τήν παραποιεΐ κανείς, όταν θελήση να τήν έρμηνεύση με μεταγενέστερες φιλοσοφικές θεωρίες. Με αυτήν τήν παρερμηνεία άλλοι θεωροϋν τόν Παρμενίδη πατέρα του ιδεαλισμοϋ και άλλοι του ρεαλισμοϋ. Κατά βάθος ό Παρμενίδης δέν γνωρίζει αυτόν τόν χωρισμό. 'Η ταυτότητα του είναι και του νοεΐν σημαίνει στον Παρμενίδη ότι ποτέ δέν μπορεί να ύπάρξη ένα απλό νοεΐν χωρίς τόν είναι. 'Ο χωρισμός πού κάνει ό Παρμενίδης είναι ό χωρισμός μεταξύ αίσθητοϋ και νοητοϋ, τόν νοητό όμως δέν τόν χωρίζει από τόν νοϋ. Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο, του νοητοϋ και τῆς νοήσεως, είναι ἡ όλότητα. 'Η άλήθεια και τόν είναι ἡ ύπάρχουν άπόλυτα ἡ δέν ύπάρχουν. "Η ύπάρχει άπόλυτη θέση ἡ άπόλυτη άρνηση. Τόν είναι δέν μπορεί από μᾶς να συλληφθῆ με κανένα άλλον τρόπο, παρά μόνον με τήν κρίση του νοϋ. Τόν καθαρό είναι δηλώνεται με τόν σύνδεσμο τῆς κρίσεως, ἡ όποία συνδέει ύποκείμενο και κατηγορούμενο τῆς κρίσεως. Μια κρίση αυτού του είδους είναι ἡ κρίση, πού λέγει ότι τόν είναι έχει ένότητα.

'Υποκείμενο τῆς κρίσεως είναι έδω τόν είναι και κατηγορούμενο είναι ἡ ένότητα. Τόν συνδετικό είναι τόν «έχει», όπου μέσα του ένώνονται και ταυτίζονται ύποκείμενο και κατηγορούμενο τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίση λέγει ἢ ὅτι εἶναι ἢ ὅτι δὲν εἶναι, ἢ ὅτι ἔχει ἐνότητα τὸ εἶναι ἢ ὅτι δὲν ἔχει. Αὐξηση ἢ μείωση ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατή. Μέσα λοιπὸν στὸ συνδετικὸ τῆς κρίσεως ὑπάρχει ὀλόκληρη ἢ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν ὁ Παρμενίδης χαρακτηρίζει ὡς ὀλοστρόγγυλη, γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν πληρότητά της. Ἔτσι ὁμιλεῖ γιὰ τὴν ἀκλόνητη καρδιὰ τῆς ὀλοστρόγγυλης ἀλήθειας. Σ' αὐτὴν πάλι τὴν ὀλοστρόγγυλη ἀλήθεια ἀνταποκρίνεται ἡ ὀλοστρόγγυλη σφαῖρα τοῦ εἶναι. Ὁ τύπος τῆς κρίσεως, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει κατὰ τὸν Παρμενίδη, τὸ καθαρὸ εἶναι, τὴν οὐσία, εἶναι ὅτι τὸ Α εἶναι Α. Ὁ τύπος τῆς κρίσεως Α εἶναι Β δὲν ἐκφράζει τὸ καθαρὸ εἶναι κατὰ τὸν Παρμενίδη, ἀλλὰ μιὰ ἀνάμειξη τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι. Πρέπει ὅμως τώρα νὰ καταλάβωμε γιὰ τὸν τύπος τῆς κρίσεως Α εἶναι Β δὲν ἐκφράζει τὸ καθαρὸ εἶναι. Ὄταν ἀποδίδω ἓνα ἰδιαίτερο κατηγορούμενὸ στὸ Α μὲ τὴν κρίση μου, ὅπως τοῦτο γίνεται στὸν τύπος τῆς κρίσεως Α εἶναι Β, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀποκλείω μὲ τὴν κρίση μου αὐτὴν ἄλλα κατηγορούμενα, δηλαδή τὸ Γ, Δ, Ε κλπ., τὰ ὁποῖα ἄρνοῦμαι. Ἡ κρίση λοιπὸν Α εἶναι Β δὲν παρουσιάζει τὸ ἀπόλυτο εἶναι, γιὰ τὸ ἀποκλείει ὅ,τι εἶναι μὴ Β, δηλαδή τὸ Γ, Δ, Ε κ.τ.λ. τὰ ὁποῖα ὅμως ἐπίσης εἶναι. Ἡ κρίση Α εἶναι Β συνεπῶς μοῦ παρουσιάζει ἓνα μέρος τοῦ εἶναι. Ὁ Παρμενίδης δὲν δέχεται τὸν μερισμὸ οὔτε μέσα στὸ εἶναι οὔτε μέσα στὸ νοεῖν. Θεμελιακὸ γνῶρισμα καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν εἶναι κατὰ τὸν Παρμενίδη ὅτι τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τίθεται ὀλόκληρο καὶ ἀμέριστο, ὅλο τὸ εἶναι καὶ ὅλη ἡ ἀλήθεια του. Ὁ Παρμενίδης λέγει : «ἓνα κοινὸ εἶναι γιὰ μένα τὸ εἶναι, ὅπουθε κι' ἂν ἀρχίσω. Γιατὶ ἐκεῖ θὰ ξαναγυρίσω». Δὲν εἶναι τὸ εἶναι διαιρετό, γιὰ τὸ εἶναι ὁμοούσιο, δὲν διακόπτεται ποτὲ ἢ ὁμοιογένειά του. Μέσα του δὲν ὑπάρχει μικρότερο ἢ μεγαλύτερο, εἶναι ἓνα καὶ ἀδιαίρετο. Ὡστε ἀπόλυτη ἀλήθεια ἔχει μονάχα ἡ κρίση Α εἶναι Α, τὸ εἶναι ἐστὶν εἶναι.

Καὶ ὅμως φαίνεται ὅτι μέσα στὸ σύστημα τοῦ Παρμενίδη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ παν-λογικὴ αὐτὴ θεωρία, ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο, ἓνα στοιχεῖο ποὺ φαίνεται ξένο. Στὸ φιλοσοφικὸ του ποίημα ὁ Παρμενίδης προσθέτει ἓνα δεύτερο μέρος, τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ κάμῃ ἀποκλειστικῶς μὲ τὸν κόσμον τοῦ γίγνεσθαι, μὲ τὴ φύση ὅπως ἐννοεῖ ἡ φιλοσοφία τῶν Ἰώνων. Ἐνῶ στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ποίηματος λέγει ὅτι ἡ γένεση καὶ ἡ φθορὰ ἔσβησαν, ἄρα δὲν ὑπάρχει

φαίνεται τώρα ότι τὰ δύο αὐτὰ ἀναγνωρίζονται κάπως ἀπὸ τὸν Παρμενίδη, ὁ ὁποῖος θέλει ἔστω καὶ σχετικὰ νὰ τὰ ἐξηγήσῃ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμοίως δὲν μᾶς ἀφήνει ὁ Παρμενίδης καμμιά ἀμφιβολία, ὅτι τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ποιήματός του δὲν πρόκειται νὰ μᾶς δώσῃ ἀλήθεια. Ἀλλὰ ἄς ὁμιλήσῃ ὁ ἴδιος : «Μ' αὐτὰ ἐδῶ σταματῶ τὸν ἔγκυρό μου λόγο καὶ τὴν κατανόησιν τῆς ἀλήθειας. Ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα μάθε τίς ἀνθρώπινες πλάνες, ἀκούοντας τὴν ἀπατηλὴ γοητεία τῶν στίχων μου». Μ' αὐτὰ τὰ λόγια τελειώνει τὸ πρῶτο μέρος τοῦ φιλοσοφικοῦ ποιήματος τοῦ Παρμενίδη.

Γιὰτί ὁμοίως ὁ Παρμενίδης νὰ μὴ σταματήσῃ τὸ ποίημά του ἐδῶ, τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀνοίξε πολλές συζητήσεις μέσα στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Μερικοὶ εἶπαν ὅτι ὁ Παρμενίδης στὸ δεύτερο μέρος θέλει νὰ μᾶς δώσῃ ὄχι ἀλήθεια, ἀλλὰ πιθανότητα. Τοῦτο ὁμοίως ἀντιφάσκει πρὸς τὴ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ Παρμενίδη ὅτι ἡ ἐννοία τῆς ἀλήθειας δὲν ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον, τὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγώτερο, ἀλλὰ ἢ τὸ εἶναι ἢ τὸ μὴ εἶναι. Ἄλλοι εἶπαν ὅτι πρέπει νὰ θεωρήσωμε τὸ δεύτερο μέρος ὡς περίληψη καὶ ἐπισκόπησιν τῆς γνώμης τῶν ἄλλων, ὡς μιὰ ἀπλὴ δοξογραφία, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ Παρμενίδη. Πῶς ἦταν δυνατόν ὁ φιλόσοφος τοῦ καθαροῦ εἶναι νὰ γράψῃ ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πλανῶν; Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ποιήματος ἔχει σκοπὸ νὰ ἀναγάγῃ ὅλες τίς γνώμεις τῶν ἄλλων σὲ μιὰ ἀρχή. Ὅχι λοιπὸν ἀπλῶς νὰ τίς περιγράψῃ. Ὁ κόσμος τῶν φαινομένων, μὲ τὸν ὁποῖον ἔχουν νὰ κάμουν οἱ θεωρίες καὶ οἱ γνώμεις τῶν ἄλλων, ἔχει καὶ αὐτὸς μιὰ ἀρχή, τὴν ἀντίθετη ἀρχὴ τῆς ἀλήθειας, δηλαδὴ τὴν πλάνη. Ὁ Παρμενίδης λέγει : «ὅλα πρέπει νὰ τὰ μάθῃς, τῆς ὀλοστρόγγυλης ἀλήθειας τὴν ἀτρόμητη καρδιά καὶ τίς πλάνες τῶν ἀνθρώπων ποὺ δὲν ἔχουν ἔγκυρη γνώμη». Μὲ τὰ λόγια αὐτὰ ὁ Παρμενίδης ἀνοίγει ἀκριβῶς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν τυγχρόνων καὶ τῶν προδρόμων του. Θέλει νὰ φανερώσῃ τὸ «πρῶτον ψεῦδος» ὅλων τῶν συστημάτων. Ὄταν νοήσῃ κανεὶς τὸ πρῶτον ψεῦδος αὐτῶν τῶν συστημάτων, τότε δὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ τὴ λογικὴ συνέπεια, τὴν ὁποῖαν τυχὸν ἔχουν, γιὰτί ἡ συνέπεια αὐτὴ στηρίζεται ἀκριβῶς σὲ μιὰ ἀφετηρία, ἡ ὁποία ὁμοίως εἶναι ψευδής. Ἡ θεὰ τῆς Ἀλήθειας λέγει στὸ ποίημα πρὸς τὸν Παρμενίδη : «Αὐτὴν τὴν κατάστασιν τοῦ κόσμου θὰ σοῦ τὴν εἰπῶ ὀλωσδιόλου ὅπως φαίνεται νὰ εἶναι. Ἔτσι εἶναι ἀδύνατον νὰ σὲ νικήσῃ ὅποιαδήποτε γνώμη τῶν ἀνθρώπων».

Τὸ δεύτερο λοιπὸν μέρος τοῦ ποιήματος δὲν εἶναι οὔτε θεωρία περὶ φύσεως, οὔτε δοξογραφία, ἀλλὰ κριτικὴ τῆς προηγουμένης φιλοσοφίας. "Ὅλες οἱ προηγούμενες ἐρμηνεῖες τοῦ κόσμου κάνουν τὸ ἴδιο λάθος κατὰ τὸν Παρμενίδη, καταπατοῦν τὴν κρίση Α εἶναι Α, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὴν καθαρὴ ἀλήθεια. Οἱ ἐρμηνεῖες αὐτές, ἀντὶ νὰ ἐξηγήσουν τὸν κόσμο ἀπὸ μία ἀρχή, τὸν ἐξηγοῦν ἀπὸ ἓναν ἀρχικὸ δυῖσμό, ἀπὸ δύο ἀντίθετα, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι. "Ἐτσι μπορούμε νὰ εἰποῦμε ὅτι τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ποιήματος, ἐπειδὴ ξεσκεπάζει τὴν πλάνη τῶν ἄλλων φιλοσόφων, εἶναι ἡ ἀρνητικὴ ἐπικύρωση τοῦ πρώτου. "Ὅ,τι ἀναπτύχθηκε θετικῶς στὸ πρῶτο μέρος τοῦτο παρουσιάζεται ἀρνητικῶς εἰς τὸ δεύτερο, ὅπου καταλύεται κατ' οὐσίαν ἡ αἰσθητὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μαζὶ μ' αὐτὴν καὶ ἡ ἐμπειρικὴ ἐπιστημονικὴ μορφή τοῦ κόσμου.

8. Ο ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐγεννήθηκε κατὰ τὸ 490 π.Χ. στὸν Ἀκράγαντα τῆς Σικελίας, ἡ ὁποία ἦταν ἀποικία τῆς Ρόδου καὶ ιδρύθηκε στὰ 528 π.Χ. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατάγονταν ἀπὸ μιὰ ἀριστοκρατικὴ καὶ πλούσια οἰκογένεια. Ὁ πατέρας του ἦταν ἀρχηγὸς κόμματος ἐχθρικοῦ πρὸς τὴν τυραννία. Πρῶτη πηγὴ τῆς μορφώσεώς του ἦταν, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ἀρχαίους, ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος. Τὰ φιλοσοφικὰ ὅμως ποιήματα τοῦ Ξενοφάνη καὶ τοῦ Παρμενίδη ἀποτέλεσαν ἀσφαλῶς τὰ πρῶτα του ἐντρυφήματα. Κατὰ τὴν παράδοση ὁ Ἐμπεδοκλῆς πέθανε σὲ ἡλικία 60 χρονῶν στὴν Πελοπόννησο. Εἶναι πιθανὸν ὅτι εἶχε ἐξορισθῆ ἀπὸ τὴν πατρίδα του.

Οἱ Ἐλεᾶται ἐμφαντικῶς ἐτόνισαν τὴν ταυτότητα, τὴν ἐνότητα καὶ τὴ σταθερότητα τοῦ εἶναι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἡράκλειτον, ὁ ὁποῖος ἐτόνισε τὴν ἐννοια τῆς ρευστότητος τοῦ εἶναι. Ἀλλὰ ὅσον δίκαιο καὶ ἂν εἶχαν οἱ Ἐλεᾶται νὰ ἀποκρούσουν τὴ θεωρία τοῦ γίνεσθαι, δὲν ἔπρεπε νὰ παραγνωρίσουν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἔθεσε ἓνα πραγματικὸ πρόβλημα, τὸ πρόβλημα τῆς ἀλλαγῆς, τῆς ἀλλοιώσεως τῶν ὄντων. Ἡ ἐννοια τοῦ γίνεσθαι δὲν ἦταν βεβαίως ἱκανὴ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο. Οἱ Ἐλεᾶται ἐξ ἄλλου δὲν κατώρθωσαν νὰ σχηματίσουν τὴν ἀπαραίτητη ἐπιστημονικὴ ἐννοια γιὰ νὰ ἐκφράσουν καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ πρόβλημα τῆς ἀλλοιώσεως. Ἡ ἐννοια τῆς κινήσεως, ἡ ὁποία θὰ ἦταν δυνατὸν

νά τούς βοηθήσῃ σ' αὐτό, κατατάσσεται ἀπ' αὐτούς στά αἰσθητά καὶ συνεπῶς καταπολεμεῖται. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία πού δὲν κατώρθωσαν οἱ Ἐλεᾶται νά δώσουν φυσική θεωρία καὶ ἐπιστήμη. Σιγά-σιγά μόνον καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν Ἐλεατῶν ἔγινε δυνατὸν νά καθορισθῇ ὀρθῶς ἡ οὐσία τῆς κινήσεως, δηλαδή τὸ τί εἶναι κίνηση. Ἡ ἔννοια τῆς κινήσεως εἶναι στενώτατα συνυφασμένη μετὰ τὴν ἔννοια τῆς δυνάμεως, ἀλλὰ ἐχρειάζονταν μεγάλη ἀφαιρετική ἱκανότητα τοῦ νοῦ γιὰ νά ἀπομονωθῇ ἀπὸ τὰ φαινόμενα ἢ δύναμη ὡς ἔννοια καὶ νά ὀρισθῇ ὡς μία εἰδικὴ ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Ὡστε γιὰ νά κατανοηθῇ ἡ κίνηση ἔπρεπε πρῶτα νά ὀρισθῇ ἡ δύναμη.

Δύο εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, πού συνέβαλαν σ' αὐτό, τὸ σύστημα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξαγόρα. Καὶ σ' αὐτούς ὅμως ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως εἶναι ἀκόμα ἐξωτερική. Ἡ δύναμη προστίθεται ἀπλῶς ἐδῶ σὲ μιὰ ἀυθύπαρκτη ὕλη. Δὲν εἶναι ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τῆς ὕλης. Στὸν Ἐμπεδοκλῆ μάλιστα ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως εἶναι συνυφασμένη καὶ μετὰ μυθικὰ στοιχεῖα. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἶναι ἓνα μεῖγμα φυσικῆς θεωρίας καὶ θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Οἱ δύο αὐτὲς ἀντίθετες τάσεις ἔχουν λάβει τόσον ἐντονη ἐκφραση μέσα στα ἔργα τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἀπὸ τὰ ὅποια μόνον ἀποσπάσματα ἔχουν διασωθῇ, ὥστε πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς διέτρεξε μιὰ ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τὴ μιὰ τάση πρὸς τὴν ἄλλη. Κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς πνευματικῆς του ζωῆς φαίνεται ὅτι ἔγραψε τὸ ἔργο «Περὶ φύσεως». Τὸ ἔργο τῆς δευτέρας περιόδου εἶναι οἱ «Καθαρμοί», ἔργον πού διαπνέεται ἀπὸ μυστικὸ θρησκευτικὸ ἐνθουσιασμό. Πρέπει λοιπὸν νά δεχθοῦμε ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς σιγά-σιγά κατέληξε στὸ θρησκευτικὸ ἐνθουσιασμό του καί, ὅπως φαίνεται, τελικῶς ἀφωμοιώθηκε μετὰ τούς Ὀρφικοὺς καὶ τούς Πυθαγορείους ὡς πρὸς αὐτό. Θὰ ἀκολουθήσωμε καὶ ἐμεῖς λοιπὸν ἐδῶ τὰ δύο στάδια τῆς πνευματικῆς του ἐξελίξεως, θὰ μιλήσωμε πρῶτα γιὰ τὴ φιλοσοφία τῆς φύσεως καὶ ἔπειτα γιὰ τὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας τοῦ Ἐμπεδοκλέους.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου του «Περὶ φύσεως» βεβαιώνει ὅτι θὰ ἐξαγγείλῃ τὴν ἀλήθεια περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ὁ αὐστηρὸς χωρισμὸς αἰσθήσεως καὶ νοήσεως, ὅπως τὸν ὑπεστήριξε ἡ Ἐλεατικὴ σχολή, δὲν ὑπάρχει στὸν Ἐμπεδοκλῆ. Οἱ αἰσθή-

σεις κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ προσφέρουν στὴ διάνοια τὸ περιεχόμενο, καὶ αὐτὴ ἀποφασίζει καὶ κρίνει ὡς πρὸς αὐτό. Οἱ αἰσθήσεις ἀποτελοῦν γι' αὐτὸν τὸν δρόμο τῆς ἀλήθειας. Προσθέτει ὅμως ὅτι δὲν πρέπει νὰ πιστεύῃ ὁ ἄνθρωπος σὲ μιὰ μόνον αἴσθησι. Οὔτε ἡ ὄρασι μόνη τῆς, οὔτε ἡ ἀκοή,μποροῦν νὰ δώσουν στὴ νόησι τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ ὅλες οἱ αἰσθήσεις μαζί πρέπει νὰ ὑποταχθοῦν στὴν κρίσι τῆς διανοίας. Δὲν ἔγραψε ἐδῶ ταυτότητα τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, ὅπως στοὺς Ἐλεάτας. Ὁ νοῦς δὲν εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν προσφέρει στὸν νοῦ τὸ σύνολον τῶν αἰσθήσεων. Συχνὰ ὅμως οἱ αἰσθήσεις προσφέρουν στὸ πνεῦμα καὶ πολλὰ ψεύδη. Τότε πρέπει ὁ νοῦς νὰ ἐλέγγῃ τὴ μιὰ αἴσθησι μὲ τὴν ἄλλη. Ὁ Θεόφραστος παρατήρησε ἤδη αὐτὴν τὴν ἐξαιρετικὴν θέσι, πού ἔδωσε ὁ Ἐμπεδοκλῆς στὶς αἰσθήσεις, καὶ προσθέτει μὲ κάποια μομφή, ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν ἐχώρισε τὴ διάνοια ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις.

Σύμφωνα μὲ αὐτὰ οἱ ἀρχές, ὅπου ἐπάνω θεμελιώνει τὴν πεῖρα καὶ τὴ γνώσι τῆς φύσεως ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἐκφράζουν ὑποκειμενικὲς κατ' αἴσθησιν ποιότητες. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἔθεσε τέσσερες αὐτοῦ τοῦ εἶδους ποιότητες, τέσσερα στοιχεῖα : τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν, ὡς ριζώματα (ρίζες) ὅλων τῶν ὄντων. Ὡστε κατὰ κάποιον τρόπον συνοψίζει τὰ φιλοσοφήματα τῶν προδρόμων του, γιὰτὶ ἀπὸ τὸν Θαλῆ ἔλαβε τὸ ὕδωρ, ἀπὸ τὸν Ἀναξίμενη τὸν ἀέρα, ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο τὸ πῦρ κ.τ.λ. Ταυτοχρόνως τὰ τέσσερα στοιχεῖα ἐκφράζουν τὰ δύο ζεύγη ἀντιθέσεων : θερμὸν—ψυχρὸν, ξηρὸν—ὕγρὸν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐπιστρέφει λοιπὸν κάπως στὰ ἀρχαῖα φιλοσοφήματα τῶν Ἰώνων καὶ διαπράττει τὸ ἴδιο σφάλμα μ' αὐτούς, δηλαδὴ ζητεῖ τὴ λύσι τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων μέσα στὰ αἰσθητὰ στοιχεῖα, ἐνῶ αὐτὰ ἀκριβῶς ἀποτελοῦν τὸ πρόβλημα. Τὰ τέσσερα ὑλικά στοιχεῖα ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὰ χαρακτηρίζει μὲ κατηγορήματα, πού ἀπέδωσαν οἱ Ἐλεᾶται εἰς τὸ ἓν. Τὰ στοιχεῖα εἶναι κατ' αὐτὸν αἰώνια, ἀγέννητα καὶ ἀνώλεθρα. Κατ' οὐσίαν δὲν ὑπάρχει γένεσι καὶ φθορά, ἀλλὰ μόνον κρᾶσις καὶ διαχωρισμὸς τῶν στοιχείων, σύνθεσι καὶ ἀποσύνθεσι. Τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων πιστεύει ὅτι ὑπάρχει γένεσι καὶ θάνατος, ἐνῶ πράγματι ὑπάρχει μόνον κρᾶσις καὶ ἀποχωρισμὸς τῶν ἀθανάτων στοιχείων. «Οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἀνόητοι. Ἡ νόησή τους δὲν προχωρεῖ μακρὰ, γιὰτὶ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι κάτι

πρὸ δὲν ὑπάρχει δύναται νὰ γεννηθῆ ἢ ὅτι κάτι δύναται νὰ ἀποθάνῃ καὶ νὰ ἐξαφανισθῆ». Ἔχομε λοιπὸν ἐδῶ τὴν ἔννοια τῆς διατηρήσεως τοῦ εἶναι, τῆς ἀφθαρσίας τοῦ εἶναι. Τὰ στοιχεῖα εἶναι κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ οἱ πρωταρχικὲς διαφοροποιήσεις τοῦ εἶναι. Ζητεῖ λοιπὸν μὲ αὐτὰ νὰ συλλάβῃ τὸ εἶναι, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὰ ἐννοεῖ αἰσθητῶς. Πῦρ, ὕδωρ, ἀήρ καὶ γῆ εἶναι ὑλικά στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐνώνονται καὶ χωρίζονται ἀπὸ δύο δυνάμεις, τὴν ἀγάπη, (φιλότης, φιλία) καὶ τὸ μῖσος (νεῖκος). Ἡ φιλία ἐνώνει τὰ στοιχεῖα καὶ ἔτσι σχηματίζει ἀπὸ τὴν πολλότητα τὴν ἐνότητα. Τὸ μῖσος καταστρέφει τὴν ἐνότητα καὶ διασκορπίζει τὰ στοιχεῖα.

Οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι ἐνεργείας προκαλοῦν ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ γενικῶς ὅλα τὰ γεγονότα τοῦ σύμπαντος. Δὲν λέγει ὁμοίως ὁ Ἐμπεδοκλῆς μὲ σαφήνεια πῶς ἐννοεῖ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους ἐνεργείας, γιατί ἄλλοτε φαίνεται ὅτι τὰ στοιχεῖα εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀδιάφορα, ἀδύναμα καὶ δίχως ἐνέργεια καὶ ὅτι ἐξωτερικῶς μόνον κινουῦνται ἀπὸ τὴ φιλία καὶ τὸ μῖσος, ἄλλοτε πάλι φαίνεται ὅτι ἀποφασίζει ἡ ἐσωτερικὴ δύναμη τῶν στοιχείων, ἂν θὰ ἐπικρατήσῃ μεταξὺ τῶν φιλία ἢ ἐχθρα, γιατί τὰ ὅμοια ἀναζητοῦν τὰ ὅμοια, καὶ τὰ ἀνόμοια ἀποφεύγουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Μέσα σ' αὐτὴν τὴ σκέψῃ περὶ τῆς ἕλξεως τῶν ὁμοίων καὶ τῆς ἀπωθήσεως τῶν ἀνόμοιων; ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ τῆς χημικῆς συγγενείας τῶν στοιχείων, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι κατὰ τὴν χημικὴ συγγένεια δὲν εἶναι τὰ ὅμοια, ἀλλὰ τὰ ἀνόμοια ποὺ ζητοῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο.

Τὰ τέσσερα στοιχεῖα καὶ τὶς δύο δυνάμεις ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὰ χαρακτηρίζει ὡς ἀθανάτους θεοὺς καὶ προσδίδει εἰς ὅλα αὐτὰ ὀνόματα θεοτήτων. Ἐπίσης ὁ Ἐμπεδοκλῆς πιστεύει στὴ γενικὴ ἐμψύχωση τῆς φύσεως. Φιλία καὶ μῖσος εἶναι κατ' αὐτὸν δυνάμεις χωριστές· ὅταν ὁμοίως κυριεύσουν τὰ στοιχεῖα δίδουν εἰς αὐτὰ ζωὴ καὶ ψυχὴ. Μὲ τὶς βασικὲς αὐτὲς ἀρχὲς ἐπιχειρεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς νὰ ἐξηγήσῃ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ τοῦ σύμπαντος. Τὴν ἐφαρμογὴ ὁμοίως τῶν ἀρχῶν αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατό νὰ τὴν ἀναπτύξωμε ἐδῶ στὰ καθέκαστα.

Τὸ δεύτερο μέρος τῆς διδασκαλίας του, τὸ θρησκευτικὸ, περιέχεται στὸ ἔργο του, ποὺ ἐπιγράφεται «Καθαρμοί». Τὰ σπέρματα ὁμοίως καὶ τῆς θρησκευτικῆς του διδασκαλίας περιέχονται ἤδη στὸ πρῶτο του ἔργο περὶ τῆς φύσεως. Ἐξέχουσα θέση κατέχει ἡ

πανθεϊστική διδασκαλία του περί τῆς ἐμψυχώσεως τῶν πάντων. Ἦδη σὸ πρῶτον ἔργον, «Περὶ φύσεως», παραδέχεται ὅτι τὰ φυτὰ καὶ γενικῶς πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἔχει ψυχὴ καὶ συνειδός. Τὰ μηχανικὰ γεγονότα τῆς ἔλξεως καὶ τῆς ἀπωθήσεως εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ ἐκφραση συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας τῶν ὄντων πρὸς ἄλληλα. Οἱ «Καθαρμοὶ» ὅμως ὁμιλοῦν καὶ περὶ ἀτομικοῦ ψυχικοῦ δαίμονος, περὶ ἀτομικῆς ψυχικῆς δυνάμεως. Δὲν ὑπάρχουν μόνον λοιπὸν τὰ τέσσερα στοιχεῖα καὶ οἱ δύο δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀτομικὸς ψυχικὸς δαίμων. Τοῦτο ἀκριβῶς δείχνει ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὑφίσταται, ὅσο προχωρεῖ στὴν ἡλικία, ὀλοένα καὶ περισσότερο τὴν ἐπίδραση τῶν Ὀρφικῶν καὶ τῶν Πυθαγορείων. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶχε τώρα τὸ συναίσθημα ὅτι εἶναι θεῖος πρόφητης. Τὸ πρῶτο σημάδι γιὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴν τοῦ Ἐμπεδοκλῆ μαῶς τὸ δίνει τὸ ἔργο του «Περὶ φύσεως», ὅπου ὑπόσχεται στὸν φίλο τοῦ Πausanias, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἀφιερώνει τὸ πρῶτο τοῦ ἔργου, ὅτι θὰ τοῦ μετάδωσῃ τὴ δύναμη νὰ ἐξουσιάζῃ τοὺς ἀνέμους, καθὼς καὶ τὴν ἰκανότητα νὰ προκαλῆ βροχὴ ἢ ξηρασία. Ὡστε ἤδη αἰσθάνεται ἐδῶ ὅτι ἔχει ὑπεράνθρωπες δυνάμεις· στοὺς πρώτους ὅμως στίχους τῶν «Καθαρμῶν», ἐμφανίζεται ὡς Θεός, ὁ ὁποῖος ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τοὺς θνητούς. Διατρέχει τὴ χώρα καὶ σ' ἄλλους δίδει χρησμούς, ἄλλους θεραπεύει καὶ παντοῦ ὅπου πηγαίνει τὸν τιμοῦν ὡς Θεό.

Ἡ βασικὴ θρησκευτικὴ πεποίθησι τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ ἀρχικῶς ἦταν σὲ θεϊκὴ κατάστασι καὶ ἀπ' αὐτὴν ἐξέπεσε, ἀπὸ δικὴ τῆς ἐνοχῆ, καὶ ἔτσι ἐκλείστηκε μέσα στὸν κύκλον τῶν γεννήσεων. Ἡ πεποίθησι αὐτὴ περὶ ψυχῆς ἦταν Ὀρφικὴ. Ἀλλὰ ἄς ἀφήσωμε τὸν ἴδιο νὰ μιλήσῃ : «Ἦμουν ἀποπνεύσας καὶ κόρη καὶ θάμνος καὶ πουλί, καὶ ἄφωνο ψάρι». Δηλαδή ἡ ψυχὴ του πέρασε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ στάδια τῆς ζωῆς. Τώρα ὅμως εἶναι προφήτης καὶ ἱερεὺς, ἔχει φθάσει στὴν κάθαρσι, γι' αὐτὸ αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία φορὰ ποὺ γεννήθηκε. Τώρα πιά θὰ γυρίσῃ μὲ τὸν θάνατό του στὴν παληὰ, θεϊκὴ του κατάστασι, ὅπουθε ξέπεσε ἡ ψυχὴ του. Ὁ δρόμος ὅμως τῆς ψυχῆς διὰ μέσου τοῦ κύκλου τῶν γεννήσεων, ὥσπου νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν ἀρχικὴ τῆς κατάστασι, εἶναι ἐπίμοχθος καὶ ὁ πόνος ποὺ αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰ βάσανα τοῦ κόσμου εἶναι διπλός, γιὰτὶ ἡ ἴδια

άλλοτε δοκίμασε και την εὐδαιμονία. "Ομως και τότε ἡ ψυχή δὲν ἦταν ἀσώματη, εἶχε λάβει γήϊνη ὑπαρξή, ἀλλὰ ἐζοῦσε μέσα σὲ ἀθόλωτη χαρά, σὲ ἀρμονικὴ εἰρήνη και σὲ ἀπόλυτη ἐπικράτηση τῆς ἀγάπης. "Ολα τότε ἐζοῦσαν ἐν εἰρήνῃ, ἀκόμη και τὰ ἄγρια θηρία ἦταν ἡμερα. Και οἱ ἄνθρωποι ἦταν τότε συνδαιτυμόνες τῶν θεῶν, ἐλεύθεροι ἀπὸ γήϊνα βάσανα και ἀθάνατοι. "Ετσι ἱστορεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὸν παράδεισον τῶν Ἑλλήνων. Ἄπ' αὐτὸ τὸ πλήρωμα τῆς εὐδαιμονίας ἐξέπεσαν οἱ ἀνθρώπινες ψυχές, γιατὶ ἐμολύνθηκάν μὲ φόνους, ἐπιπορκίες και ἄλλα ἀμαρτήματα και γι' αὐτὸ καταδικάστηκαν ἀπὸ τὴ μοῖρα νὰ περάσουν πάλιν ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν γεννήσεων, ἀπὸ τὴ ζωὴ ὄλων τῶν θνητῶν, δημιουργημάτων. Ὁ ἐσωτερικὸς καθαρμὸς μόνο θὰ σώση τὴν ψυχή ἀπ' αὐτὸ τὸ κυκλογύρισμα τῶν γεννήσεων. Τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα εἶναι πολλά· ἓνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἡ ἀποχή ἀπὸ τὸ κρέας τῶν ζώων, γιατὶ μέσα στὰ ζῶα ζοῦν οἱ ψυχές τῶν πεθαμένων. Τρώγοντας κρέας τῶν ζώων ἡμπορεῖ νὰ τρώγῃ ὁ γυιὸς τὸν πατέρα και τὰ παιδιὰ τὴν μητέρα. "Ετσι κατακρεουργοῦνται οἱ ἄνθρωποι συναμεταξύ τους. Τὸ βασικὸ δόγμα τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἶναι ὅτι ἡ ψυχή εἶναι ἀθάνατη, ἀν και ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται τόσους θανάτους. Τὸ δόγμα του περὶ Θεοῦ εἶναι ὅτι τὴν θεότητα δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἰδῇ, γιατὶ δὲν μοιάζει καθόλου μὲ τὸν ἄνθρωπο, δὲν ἔχει οὔτε σῶμα, οὔτε μέλη, ἀλλὰ εἶναι ἱερὸ πνεῦμα, «φρὴν ἱερή», ποὺ διατρέχει τὸ σύμπαν μὲ τὴ γρήγορη σκέψη του.

9. Ο ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ

Ὁ Ἀναξαγόρας ἐγεννήθηκε κατὰ τὰ 500 π.Χ. στὰς Κλαζομενάς τῆς Μ. Ἀσίας, και ἦταν σύγχρονος τοῦ Ἐμπεδοκλέους και τοῦ Λευκίππου. Αὐτὸς ἔφερε τὴ φιλοσοφία στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἦλθε σὲ ὠριμὴ ἡλικία και ἔμεινε πολλὰ χρόνια. "Αν και δὲν ἀπέκτησε ποτὲ τὴν συμπάθεια τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, ὅμως συνεδέθη στενώτατα μὲ πολλοὺς ἐξαιρετικούς Ἀθηναίους. Περισσότερο ὅμως συνεδέθη μὲ τὸν Περικλῆ. "Οταν, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκρηξὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Περικλέους ἐκινήθησαν ἐνεργῶς ἐναντίον του, τότε ἐστράφησαν και ἐναντίον τῶν φίλων τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Τότε ἀκριβῶς διετυπώθη και ἐναντίον τοῦ Ἀναξαγόρα ἡ κατηγορία ἐπὶ ἀθεΐα.